

НАРИСИ, ЕПЮДИ

Лідія Орел, Анатолій Дзисюк

ВІДБУДОВА ЦЕРКВИ "ПИРОГОЩІ" В КИЄВІ

Останнім часом на рівні держави і громадськості дедалі частіше ставиться питання про відродження наших історичних пам'яток і, зокрема, в Києві. Ми вже є свідками відбудованої дзвіниці Михайлівського храму, пам'ятника княгині Ользі, церкви Богородиці Пирогощі. Збудована вона (1135 р.) в стародавньому районі Києва, на Подолі. Цьому храму у Києві передували Десятинна церква (X ст.), Софіївський Собор (1037 р.), Георгієвський, Іринінський (XI ст.) та Михайлівський монастирі (засн. 1108 р.).

Вже в XI ст. давньоукраїнська архітектура досягла надзвичайно високого розвитку і створила власну школу. За літописними джерелами, у княжу добу у Києві було 400 храмів.

У XII — на початку XIII ст. у Києві будується багато нових церков, зокрема таких, як Кирилівська і Успенська на Подолі (Пирогоша Богородиця), Трьохсвятительська церква, споруджена на місці дерев'яної Василівської, Іоанівська на Копирівому кінці та ін.

Історичним центром громадського життя був Поділ, де збиралося віче. Віче (від слова "віщати, сповіщати") — це народне зібрання з нагоди важливої події. Найчастіше зібрання провадились біля церкви Пирогощі, яка ще мала назву Успіння Богородиці. Біля неї з нагоди урочистостей та свят стріляли із гармат, рушниць і пістолів.

Лаврентіївський літопис фундатором церкви Пирогощі називає князя Мстислава, сина Володимира Мономаха: "В лето 6639 (1131 р.) Мстислав ходи на Литву и взем полон мног и воротился опять. В то же

лето заложен церковь Мстислав святыя Богородица Пирогощию".

В Іпатіївському літописі записано про заснування церкви: "в се же лето заложен быть церква камена святая Богородица, рекомая Пирогоша".

У "Слові о полку Ігоревім", повертаючись із половецького полону

"Ігорь їде по Боричеву
К святой Богородиці Пирогощій".

Церква Пирогоша збудована на Боричевому узвозі (згадка про який є в літописі за 945 р.). Археолог К. Гупало зауважує: "Церкві Пирогоша могла передувати церква святого Іллі, яка була зруйнована під час повені і фундамент якої використаний для Пирогощі".

Багато дослідників історичної топографії Києва ототожнюють Боричів узвіз з Андріївським. К. Гупало заперечує ці твердження і наголошує, що це були самостійні спуски. Він підкреслює, що Боричів спуск — це дорога, яка пролягала по кийвських пагорбах і закінчувалася біля їх підніжжя, повертаючи на Поділ.

Щодо назви церкви є кілька версій. Одні дослідники твердять, що назва "Пирогоша" походить від грецького слова "пірогос" — вежова. Інші — слово "Пирогоша" складається з двох частин: "пір", "піро" і "гоша". "Гоша" — від слова "гость" — купець, а значення слова "пір" (чи піро) пов'язане з грецьким "пірос" — пшениця, давньоруське "піра" — жито, борошно, пиріг і т. д. Ці зіставлення наводять на думку, що церква була побудована торговим людом, або, можливо, належала йому.

Загальний вигляд реконструйованої церкви Успіння Богородиці на Подолі в Києві ("Пирогощі").
Рис. А. Дзисюка.

Існує й інша думка: літописна церква названа за одноіменною іконою, привезеною з Візантії якимось Пиргостом.

В універсалах 1670 і 72 рр. гетьманів Многогрішного і Самойловича сказано про право Успенської (під такою назвою Пирогоща відома в письмових джерелах XVI ст.) церкви збирати "померное" (мити) з продажу зерна на київському ринку.

Церква Пирогоща — одноверхий тридільний храм. Стіни й склепіння її були оздоблені фресками, підлога — полив'яними та мозаїчними плитами (як твердять дослідники).

Храм кілька разів реконструйований (1613—14 рр. італійським архітектором С. Брачі; в 70-х рр. XVIII ст. у стилі українського бароко — архітектором І. Григоровичем-Барським (ймовірно, тут його було й поховано), у XIX ст. — з елементами класицизму, архітектором А. Меленським. Перед фасадом церкви у XIX ст. було споруджено дзвіницю.

В часи середньовіччя церква правила за громадський осередок киян. При ній були школа, будинок для сиріт, лікарня для бідних, міський архів. Неподалік церкви відбувалися урочисті церемоніали Київського братства.

Київське богоявленське братство засноване у 1615 р. Крім міщан до нього входили представники православного духовни-

тва і української шляхти, яка була невдоволена експансією католицизму.

В 1613—33 рр., коли Софіївський собор перебував у руках уніатів, церква була центром київської митрополії і відстоювала православну віру.

У другій половині 70-х рр. XX ст. розкопано фундамент храму (глибина до 4 м), складеного з матеріалу, взятого з ще давнішої споруди.

Внаслідок цих досліджень була одержана остаточна відповідь, що матеріалом для фундаментів були залишки зруйнованої повинню церкви святого Іллі.

Із археологічних досліджень К. Гупала: "Пирогоща належить до шестистовпових хрестовокупольних храмів. Її внутрішні розміри 14,24 x 21,69 м, ширина стін 1,36—1,50 м".

Пирогоща — один із перших храмів Києва, збудована в техніці рядової кладки. Підлога, ймовірно, була викладена шиферними плитами (жодна не збереглась). Шиферними плитами викладені три пороги в церкві, були вони і в проїмах дверей. При розкопках виявлені отвори вікон і отвори для балок риштувань. Виявлені шари підлоги різних періодів.

В західній стіні прямокутне заглиблення — хід на хори. Хрестоподібні стовпи підтримували склепіння. Залишки храму — стіни, які збереглися на висоту 2 м, складені з плінфи.

Як показують археологічні дослідження церква Богородиці Пирогоші невелика (13 x 19 м). Стіни її складені порядовою кладкою з цегли-плінфи (32 x 29 x 4,5 см) на вапняному з домішками молодого цегли розчині.

Фасади церкви вертикально поділяються пілястрами напівколоннами; високі вузькі вікна ділять фасади горизонтально. Головним оздобленням храму є аркатурний пояс. Стіни тиньковані, рожевого кольору.

У 1482 р. храм був пограбований і спалений ханом Менглі-Гіреєм. Очевидно перед цією датою церква Пирогоша зазнала руйнування і від татарської навали в 1240 р. Храм остаточно був варварськи знищений у 1934—35 рр. Перед ним історик архітектури І. Могилевський обміряв його.

Пирогошу досліджували В. А. Богусевич, М. Ю. Брайчевський, К. К. Каргер, Н. І. Петров, Б. А. Рибаків, М. Н. Тихоміров, П. П. Толочко, В. М. Янін, Ю. С. Асєєв, та інші.

Київ

Церква відтворена у 1997—98 рр. на кошти, виділені Київською міською держадміністрацією, і благодійні внески. Замовник — Управління охорони пам'яток історії культури та історичного середовища м. Києва. Проектант — АТ "Укрпроектреставрація".

Відродження церкви Пирогоші належно оцінюється співвітчизниками і міжнародною громадськістю. В ній час від часу відбувається служба. Чекають своєї черги її внутрішнє обладнання та оздоблення.

Християнські храми раннього середньовіччя символізували ідею державності та єднання українських земель і князів. Протягом віків докіль Пирогоші щільно забудоване, тепер тут немає умов для проведення велелюдних громадських акцій.

Відродження Пирогоші — вагомий внесок у вшанування двохтисячоліття християнства.

Людмила Іваннікова

ФОЛЬКЛОРИСТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ГРИГОРІЯ ЗАЛЮБОВСЬКОГО

Григорій Антонович Залюбовський (1836—1898) відомий етнограф, фольклорист, етнолінгвіст, письменник, культурний і громадський діяч. Хоча внесок його в науку досить відомий — це сотні матеріалів фольклорних, етнографічних, лексикографічних, записаних ним, — однак ім'я його потрапило до числа незаслужено забутих. Не згадується воно ні в історії української фольклористики, ні в довідковій літературі, немає жодного окремого видання його творів та фольклорно-етнографічних записів.

Треба сказати, що й за життя вченого про нього написано було дуже мало, незважаючи на те, що свого часу він був людиною досить відомою, навіть популярною ("...спросите о нем любого ученого — етнографа и любителя этнографии Украины, — и имя его будет произнесено последним с видимым уважением: устно оно прекрасно известно")¹. Член Катеринославської Вченої Архівної комісії В. Данилов ще 1909 року пророче зауважив, що це — типовий працелюб на ниві науки, яких так мало в Україні, але пам'ять про яких зникає скоро і не переживає навіть одного покоління². Хоча біографія вченого, його наукова спадщина й збирацька діяльність

заслужують фундаментального вивчення, проте жодних відомостей про нього нема ні в "Истории русской этнографии" О. Пипіна, ні в працях М. Сумцова³. Найдревнішою поки-що є стаття В. Степового "Пам'яті Г. Залюбовського, українського етнографа з Катеринославщини"⁴, де більш-менш повно висвітлена біографія і наукова діяльність ученого. Слід назвати ще статті⁵, на які пізніше опирався В. Данилов, публікуючи з коментарем лист Г. Залюбовського до М. Максимовича⁶. Відомі ще дві статті М. Бикова — в журналі "Дніпрові хвилі" з портретом Г. Залюбовського⁷ та в газеті "Днепровская молва"⁸. Якщо врахувати ще декілька коротеньких некрологів, про які згадує В. Степовий у своїй статті⁹ та декілька публікацій авторки цих рядків¹⁰, то це й буде вся нам відома бібліографія про Г. Залюбовського.

Доречно зазначити, що в рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України збереглися листи Г. Залюбовського до Я. Новицького¹¹. Спираючись на вищезгадані публікації та автобіографічні статті самого Г. Залюбовського, я намагалася якнайповніше висвітлити біографію вченого та його фольклористичну діяль-